

1. és 3. versszaka megvan Limbaynál is (III. 139. 1.). — 2. *Fényess nap ki rósa szín sugárid . . .* 1—3. versszak. A 3. versszak 2-ik sorában előfordul a *Lilla* név. A *Dávidné Dudája* cz. 1809-ből való kéziratoss versgyűjteményünkben (1668. sz.) a 11. darab, közvetlenül Csonkainak *Szép hajnal emeld fel* kezdetű verse után, mint ennek ellendarabja, a következő czímíratos megjegyzéssel: *Ugyan erre a notára az Éjjelhez.* — Toldy jegyzékében e két Lilla-dal nem szerepel.

HARSÁNYI ISTVÁN és GULYÁS JÓZSEF.

PÁKH ALBERT LEVELEI TOMPA MIHÁLYHOZ.

A Gömörmegyei Múzeum Tompa-szobájának emlékei között Pákh Albertnek három, Tompához írott levelét őrzik. A leveleket Pákh Albert öcscse, Pákh Károly iglói főgimn. tanár, ajándékozta 1883. márc. 28-án a gömöri ref. egyházmegyének, s innen letétként kerültek a Tompa-szobába. Az első levelet még érdekesebbé teszi, hogy rajta Gyulai is ír pár sort Tompának.

1.

Pest apr. 19.^{én} 1855.

Kedves Miskám, ki keblemben stb. stb.

Kezdesz szeretetreméltó lenni. Ezen a pályán indulj — in hoc signo vinces! »András polgár« oly jókor jött, hogy ha csak félórával érkezik is később, a sátoros ünnep is elmúlt volna és én téged még mindig áldottalak volna. Így azonban szent a békesség — oh jertek ölembe gyermekeim!

Most pedig térjünk arra, a mi az előbbire következik. Miska, én neked, tudtomra, még soha sem küldtem egy garast is. Képzeld magadnak annál fogva szűzies reszkető »liliomhullásomat«, midőn neked ezenel az ide zárt *10 pftot átnyújtom*, azon bevett kívánsággal, hogy: viseld egészséggel! Ha pedig nem kell, küld vissza. Több nincs, de biztosítlak, hogy lesz. Csak te haladj továbbra is a szeretetreméltóság rózsás ösvényein — halld, oh halld meg rebegő ajkam égő imáját!

Servus Mihály!

Ha úgy akarja a sors, mint én, 2 hét múlva Gräfenberg hullámaít iszom. Meg tudnék bolondulni örömben erre a gondolatra. *Pénzem* ugyan még mai napig sincs, de azt hiszem, a mit *4 év óta hiszek*, hogy: *lesz!* — Reményilem, még *felelsz ez idén* erre a levélre. Ha akkor felelnél, mikor már nem vagyok itt, ird meg legalább Jókainak, hogy megkaptad s hogy küldesz. *Ez az én végrendeletem.*

Itt teljes bomlásnak indulnak a visszonyok. Tudod, hogy mikor én *kihuzom a lábamat az országból*, tüstént *kitör a ribillio*. Most még csak készülődöm, s ime már is veszem a szörnyű telegráf tudósítást, hogy *Török János* lemondott a Napló szerkesztéséről. *Ordíts kapu, kiálts város!*

Kit töltnék a helyibe s általában mi lesz a világból és Európa egyensúlyából, e perczen legjobb akaratom mellett sem mondhatom meg. Ebéd után vagyok, magam pipázgatom — *Gyulai Palkót* még ma nem láttam. Vedd addig a pusztá hirt és szörnyedj és hirdesd a Nemesis imadását szent zsolozsmáidban. — Te, *Sujánszky* is szerkesztő lett. A kath. Néplapot fogja szerkeszteni. *Vagyunk, brüder, vagyunk!*

És még egyet, mivel épen előttem fekszik. Épen ma kaptam egy verset egy vidéki kebeltől, melynek utolsó strófája ez:

»Eszméletem láthatarát
A ködhomály burkolá be.
Muszáj tehát azt mondanom:
Bizony, bizony boldogság e.«

Csak azért írom ide, hogy üsd hátba jól, ha találkozol vele valahol, a költőt.

Vagyok pedig és maradok

igaz barátod
Berczi.

Béla is nevem, de ki
Kedvel ezt így ejti ki:
Szée-ée-ép Berczi, ki-i-is Berczi.

[A levelet a másik lapon folytatja Gyulai Pál.]

Kedves barátom!

A mikit reám biztál eligazítottam: hafdalod (?)¹ a »Pesti Napló«-ban némi sürgetés után kijött; *Darvas Pálnak* a hiányzó számokat Pákh elküldötte. Teleki felett mondott beszéded kijött, én kaptam belőle néhány példányt, szét is osztottam, Telekiék azt mondották, hogy neked kívánságod szerint elegendő példányt fognak küldeni. *Csengery* igen köszöni a küldött költeményt, s még a következő füzetben adni fogja, a tiszteletdíjt a munka megjelenésekor szándékszik megküldeni. *Verseidről írt bírálatomat* hetfőn fogják megkezdeni, egy példányt minden esetre küldeni fogok neked.

Isten áldjon!

Gyulai.

[Pákh írja még a következő pár szót:]

A mint látod, *Palkó* már hazaérkezett. Török csakugyan but.
Ut supra . . . .

2.

Pest febr. 6. 866.

Kívánságodat azonnal teljesítém. Tegnap vettem s elküldtem azt az *órá*t, mely álmatlan éjeid társa legyen. Az óra ára (miért nem az ára óra?) 30 ft. Ezt csak azért írom, hogy némi szükséges tájékozással és vigasztalásodul szolgáljon, ha úgy találod hogy az nem valami csoda

¹ Így! Talán rövidítése lesz a »hazafias dalod«-nak.

műnek *néz ki*. Azon az áron én — a mint az órák árai most leszállottak — holmi gyenge *arany* órát, vagy valami cifra és sokat *mutató* ezüst cylinder órát is kaphattam volna: azonban én *kálvini* egyszerűségedhez s *belső szilárdságodhoz illőleg*, egy nem sokat mutató, de annál solidabb tartós és biztos művű divatos anker órát vettem, melynek jóságáról egy itteni jobb nevű órás egy évi kezességet vállalt. Reménylem, meg fog felelni várakozásaidnak. Ha nem: akkor egyszerűen küldd vissza; mondd, hogy nem jól jár s én bármikor kicserélhetem. Az óra u. n. *Armee Uhr*; a katonatisztek nagyon szeretik pontosságánál fogva. Hagyma-alakja most igen divatos. Üvege vastag és erős. Vagy talán olyan kellett volna, a melyiknek nincs üvege s mind a két háta ezüst fedelű? Igen, de ezt éjszaka mindig ki kellene nyitogatnod, ha azt akard megtudni, *hányat ütött Hanván az óra?*

Eddig már talán meg is kaptad. Ha nem, sürgesd a postán. Én, a bepakkolásához nem értvén magát az órát bíztam meg az elküldéssel s ő azt még tegnap meg akarta cselekedni. Hogy az általam vett órát küldte-e el? azt még neked kell constatalni. Nézd meg valami nagyító üveggel a külső fedél belső részét, ott ezen számnak kell állania: 49372. Ha nem ez a szám áll ott, akkor reclamálj, mert akkor ki van cserélve.

Különben szólj nyíltan és őszintén; *viseld* egészséggel és örök *idő*ig; engem pedig mielőbb tudósíts, megkaptad-e igazán.

Nagyon sietek. Most jövök a Kisfaludy társaság közüléséből. *Toldi, Bérczy, Gyulai, Szász* stb. jól dolgoztak, de az akadémiai terem csaknem üres volt; a karzaton egy pár asszony. *Szegényes egy ünnep* volt biz az. De ki is gondolna most ily *fakó fülmilékre*, mikor az egész világ feje nagyobb dolgokkal van tele. Este bál, színház, ma is, tegnap is, holnap is — hogy győzze az a sok *fehér és fekete cseléd!*

Horváth Lajossal gyakran vagyok együtt, ma is vele ebédeltem. Nem csak ő, hanem más is *boldog a versedtől*. Sőt *országszerte hatást tett*. Első érthető hang a mai zűrzavarban. A követi klubban ezt a verset tartják az orra elé egy egy megsimogatott követnek, a ki az udvari bálból hozott haza féktelen lelkesedést. — Az írói körök is (tudod-e, mi ez?) megadták magukat. Az »*Uj korszak*« elhalmoz dicséretekkel. A ritkaság kedvéért a V. U. legközelebbi számába átveszem ezen elragadtatást — azt mondják, *Vadnay* írta. Nem tudom olvasod-e e lapot? — Legalább a mienkben elolvashatod az illető cikket.

Tőlem pedig vedd köszönetemet s *térj eszedre s ne betegeskedjél*. *Hisz ott ragyogok előtted nyomorúságos világitó toronyképen!*

Barátod P. A.

3.

Pest, jan. 29. 867.

Kedves Mihályom!

Jövök, megyek, rohanok — csak ne békétlenkedjél! — Nem kicsi dolog, most ez izgalmas napokban, annyi időre szert tenni, a mennyi egy ily levél írására megkívántatik. A rendes kenyérkereseti funkciókon

s az egyéni privát bajokon kívül mennyi most itt az a közügy, a mit személyes résztvétellel, testi megjelenéssel kell kísérend, ha azt nem akarod, hogy vagy megszidjon, vagy elfelejtsen a világ! A *politika epochalis válságú gyűlésezei* mellett itt vannak az Akadémia, a *Kisfaludy banda* stb. magán értekezletei, nyilvános és ünnepélyes ülései, az izgatások, korteskedések, lakomázások, korcsma és kávéházi conventiculumok napjai stb. stb. s csudálhatod-e, ha egy perczre, még a te általam lelkem mélyéből ápolt ügyeid is némileg háttérbe szorúlnak!

De ezek az ügyek, hálislennek, a jó kerékvágásból még egy perczre sem zökkentek ki, ambár a *te sziklákat megindító, gigási, alagyas hangulatodból*, azt lehetne következtetni, hogy már tökéletesen *vége van Nagy Idának*. Mondd meg nekem, honnan ez óriási izgatottság amaz ártatlan »*Olajág*« miatt? Annyit szenvedsz miatta, mint valami *olajba főzött martyr* — s mindennek az én egyik meggondolatlan de igénytelen észrevételem az oka. Halld meg tehát, hogy én egészen ártatlan vagyok a dologban. Mikor nekem H.¹ egy izben dicsekedve említette, hogy megkapta művedet (notabene: a melyet én mai napig félszemmél sem láttam, tehát voltaképen nem is tudom hogy mi van benne), akkor azt is mondta, hogy annak a neve: »*Olajág*«. Mint afféle kereskedő, a ki portékájának minél szembeötlőbb nevet szeretne adni, úgy találta, hogy az a név talán nem fejezi ki egészen azt a sok jó, külső és belső tulajdonságot, a mivel a mű bir. Én is azt találtam mondani (amúgy könyv nélkül és kívülről) hogy bizony nekem se hangzik egészen jól. Eszembe jutott a Pest utczáin *olaj-it* kiabáló soroksári paraszt, meg azután, hogy milyen furcsa kiejtése van az *Olajágnak*, ha azt amúgy *Lisznyayasan* találd kimondani, — továbbá hogy *én az olajat, pomádét stb. soha ki nem állhattam* s több efféle szellemdús, de ostoba gondolat — s elhatároztam, hogy én ezt neked valami gyöngéd, finom módon, mint politikai meggyőződésemet tudtadra adom. H. nem szólott semmit — hanem én motu proprio — cselekedtem. Olvastad, láttad — s íme most ez a szomorú következése — téged felboszantottalak s neked álmatlan éjjeleket okoztam.

Nagyon sajnálom a dolgot s akár íme megfogadom, hogy »*numquam jam carmina dicam.*« Neked pedig vigasztalásodúl írhatom, hogy H. ugyan nem bánta volna, ha valami praegnansabb címet találtál volna fantáziád tárházából kipattantani; de a *választásodba teljesen belesnyugszik. A többi hozzáértő emberek is p. o. Arany, Gyulai, Szász Károly* stb. tökéletesen a te részedben állanak s azt mondják nekem, hogy én vagyok a bolond. S íme én is, bár fájdalmas érzéssel, visszavonom indítványomat, megadom magamat — mert hát én, ha présbe csavarítasz, se tudok annál jobbat mondani.

De mielőtt egészen retirálnék, hadd intézzem még hozzád ama kérdést: Valld meg nekem igazi *kálvinista lelkedre*, oh Mihály, igazán szereted-e te azt az olajat? — Különösen mióta alkalmam nyílt utóbbi leveled útján az első correcturái ívet, s annak szívhez, lélekhez szóló,

¹ Heckenast.

igazán költői melegségű tartalmát elolvasni — engem az a kérdés még inkább kínoz, s most attól félek, hogy *nekem* lesznek e miatt álmatlan éjjeleim. No de én ezt szívesen eltűröm, csak a te haragod csillapuljon.

(Tegnap többi közt *Horváth Lajossal* is találkozáván, azt kérdezte, mit tudok rólad? Mondtam neki, hogy így meg amúgy. Erre azt mondja, tud ő egy igen jó címet, a mi neki nagyon tetszik. — Ki vele! — Hát »Báró és bankár!« — Látod, hogy még többen is vagyunk ily bolondok!) De azért te ránk ne hallgass.

A mi azt a másik panaszodat illeti — a könyv külső kiállítására nézve. — Ez iránt teljesen megnyugodva lehetsz. H. valódi előszeretettel van e műved iránt s bizonyosan mindent elfog követni, hogy a kiállítás csinos és díszes legyen. Az első finomabb próbanyomat (melyet neked kellő tájékozás végett ezennel visszaküld) az első tervezettség eredménye. A könyv egészen annak mintájára fog készülni, csak hogy a további szedési kísérletek alatt azon változáson ment keresztül (de bizonyosan nem a külső csin kárára) hogy a columnát két sorral megtoldta hosszában s két ciceróval szélességben. Ez utóbbi körülmény teljes biztosságot nyújt az iránt, hogy (*a mitől úgy félsz*) a *verssorok sehol sem lesznek megtörve* s általában a könyv még tetszetősebb alakot nyer. A mi az egyes lapok *keretét* és *feliratát* illeti, az megmarad, mint a próbanyomaton látható, csak hogy ezt a komisz korrekturái íveken még nem szokás használatba venni. Ezt majd akkor rakják a columnák köré, ha majd sajtó alá igazítják a formákat. Ez rendes nyomdai szokás. Arról majd intézkedhetünk, hogy ha majd nyomás alá kerül a dolog, neked a tisztán nyomott ívekből is küldjenek mindenkor egy egy példányt — ha kívánod.

Az egyes correcturái jegyeket jól raktad s a szedő könnyen eligazodhatik rajta.

E könyvet illetőleg tehát, ha különben H. ural a föltételek stb. iránt tisztában vagy — semmi nehézség fenn nem forog s te nyugton alhatol, — csak a correcturákat igazítsd el hűségesen. S ha mégis némi fennakadásod volna, hát csak *szólj; parancsolj, szidj, üss — és ne is hallgass meg.*

Szász Károly olvasta Heckenastnál könyved kéziratát s nagyon el van bájolva. Tegnap éjjel még együtt voltam vele (s egy csomó más emberrel) vacsorán s ott panaszkodott, hogy neked még nem irhatott. Épen tegnap dictiozott nagy diadallal a Dessewffy ünnepélyen s ma reggel haza rándult feleségéhez, hogy nevenapját még elkésve otthon ünnepelhesse. Febr. 5-én a Kisfaludy-ünnepen megint itt lesz. — Általában nagyon mozgalmalmas időket élünk. Valami forr a levegőben. Az ember nem tudja, mire nézzen, hova hallgasson, hová menjen elébb. Azt mondják, nagy napok előestéjén állunk. Ugy áll a dolog, hogy vagy — vagy — Gyere ide te is.

»Állj közénk és mondjuk: hála égnek!
Van már neve Miska új művének!«

Még egyet. Azt még nem is mondtam, hogy a folyó ujévi első számban a V. U. közönségét a »*Gólyád*«-dal akartam meglepni. Kiszedettem;

írtam is hozzá egy szerkesztői passierscheint, melyben elmondtam, hogy e versnek most már historiai bece van; azért közöljük, hogy megmutassuk, milyen desperatus volt a hangulat *akkor*, s milyen más reményteljes *most* stb. Mindenképen más térre akartam vonni a cenzorok figyelmét — de biz az én jó igyekezetem hatalmas csütörtököt mondott. Lefoglalták, kitörülték. S most újra itt hever fiókomban. Sőt most a H. szedői is megakadtak, kik újabb verseidet szedvén, tegnap a *Gólyának* kérték a kéziratát. Nem tudom, boldogúlnak-e vele. Lehet, hogy azalatt nagyot változnak a dolgok s meglehet, hogy nem sokára már valami Vas Gereben áll be a cenzori hivatalba Worafkának. Akkor azután — más világ lesz!

A többit pedig olvasd a hirlapokból. Reám pedig ne haragudjál, hanem — írj, tégy, csatázz — híven — büszkén — szabadon.

És szeresd felebarátodat

P. A.-et.

Közli: DR. WALLENTÍNYI DEZSÓNÉ.

BOLYAI FARKAS SZÉKFOGLALÓ BESZÉDE.

Bolyai Farkast a marosvásárhelyi ref. collegium elüljárósága Csernátoni Vajda Sándor halála után 1804. január 22-én főconsistoriális decretummal meghívta a matematikai és fizikai tanszékre. A decretum szavai szerint: »— ezen vásárhelyi reformatum Collegiumban a mathesist, physikát és chémiát tanító, mostan pedig vacantiában levő professori hivatalra Bolyai Farkas resolvaltattott. Ezennel — így szól a meghívó levél — azon hivatal elfogadására és ezután leendő folytatása végett az Úr hivatalosan és örömmel meg is hivatik, addig is pedig ezen levél vételével ne késsék az úr bizonyos dolgokról való beszélgetés végett ide Marosvásárhelyre eljönni.« Bolyai a meghívást el is fogadta és 1804. május 4-én tartotta szokásos tanári székfoglaló beszédét. Ennek a nevezetes székfoglaló beszédnek nyoma veszett, s a legutóbbi időig Bolyai elkallódott iratai között emlegették. (L. Koncz József lelkiismeretes pontossággal összeállított Bolyai életrajzában, A marosvásárhelyi ref. collegium története, 300. lap.) E sorok írójának sikerült a beszéd kéziratát az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságnak a kolozsvári lyceumban őrzött iratai között megtalálni, a hova Aranka György, a Társaság titkára és Bolyai jó barátja juttatta. A kéziraton Aranka György sajátkezű külső jegyzete olvasható: »*Bolyai Farkas beszéde 1804.*«

Az érdekes beszédet, a mely Bolyai gondolkodására és felfogására éles világosságot vet, egész terjedelmében betűhíven közlöm:

Mlgs. R. Sz. B. Groff Ur! Tekintetes Curator Urak! Nemes Kollegyom! Im egy ujj szolgál: szent légyen hozzátok való kötelességem. Igasságot jövők tanítani, Isten áld meg a' kezdetet. Te a' ki a' dörgések felett laksz tündökölly szakadozott fellegeid közt, e' homályos ösvényre, hogy mondhassam ama napon: Elvégeztem.